

Honkajoelta Stutthofin keskitysleirille

Eino Altiksen elämä suomalaisen kommunismin läpi tarkasteltuna vuosina 1927–1944

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Nelli Luomanen

10.4.2026
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä: Nelli Luomanen

Otsikko: Honkajoelta Stutthofin keskitysleirille - Eino Altiksen elämä suomalaisen kommunismin läpi tarkasteltuna vuosina 1927–1944

Sivumäärä: 34 sivua

Päivämäärä: 10.4.2026

Tämä tutkielma tarkasteli Eino Altiksen elämää sekä häntä ympäröineen yhteiskunnan suhtautumista kommunisteihin ja heidän toimintaansa rajoittaviin toimenpiteisiin mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Aikarajaus ulottui Altiksen tunnettuun elinaikaan vuosina 1900–1944, keskittyen erityisesti vuosiin 1927–1944, jolloin Altiksen elämästä oli eniten tietoa. Tarkastelussa painotettiin erityisesti hänen elämänsä viimeisiä vaiheita. Tutkielman keskeisinä lähteinä olivat Valtiollisen poliisin Altiksesta keräämä aineisto sekä hänen sukulaistensa hallussa oleva kokoelma.

Satakuntalainen Eino Johannes Altis muutti Kanadaan vuonna 1927 etsimään parempaa elämää, mutta 1930-luvun lama iski pian hänen saavuttuaan Ontarioon. Ajan hengessä Altis suuntasi monien muiden amerikansuomalaisten tavoin Neuvosto-Karjalaan vuonna 1931. Ajatus Neuvosto-Karjalaan lähdöstä oli levinnyt amerikansuomalaisten kommunistien keskuudessa värväreiden ja mainonnan kautta. Amerikansuomalaiset kommunistit eivät nähneet paluuta Suomeen mahdollisena sisällissodan voittaneiden valkoisten vallan takia.

Altis palasi Suomeen vuonna 1934, jolloin hänet pidätettiin epäiltynä valtionpetoksen valmistelusta. Hän vietti kaksi vuotta Sukevan varavankilassa tuomittuna tästä rikoksesta. Tällainen vankeusjakso ei ollut poikkeuksellinen kommunistien keskuudessa, jotka käyttivät vankeusaikaa usein verkostoitumiseen. Vuonna 1941 hänet pidätettiin uudelleen, tällä kertaa heinävarkaudesta. Tämän vankeusjakson aikana Honkajoen kirkkoherran antaman todistuksen perusteella Altiksen kansalaisuus muutettiin Suomen kansalaisuudesta Neuvostoliiton kansalaisuudeksi, minkä seurauksena häntä alettiin kohdella Suomessa ulkomaalaisena, jolla ei ollut oleskelulupaa.

Vuonna 1942 Altis luovutettiin Suomen Valtiollisen poliisin toimesta silloisen liittolaisvaltion Saksan Gestapolle ja siirrettiin Tallinnaan työ- ja koulutusleirille. Kahden vuoden kuluttua hänet kuljetettiin edelleen Stutthofin keskitysleirille Saksan miehittämään Puolaan, missä hänen jälkensä katosivat. Ollessaan Saksan viranomaisten hallussa, Altista pidettiin suomalaisena poliittisena vankina niin Virossa kuin Puolassakin, mikä on huomattavaa koska Suomessa häntä pidettiin Neuvostoliiton kansalaisena. Saksan ja Suomen turvallisuusviranomaisten yhteistyö perustui suurelta osin antikommunismiin.

Suomen poliittista ilmapiiriä leimasi 1930-luvulla valkoisten valta sisällissodan jäljiltä. Tämä ilmeni erityisesti Valtiollisen poliisin toiminnassa. Sen edeltäjä, Etsivä keskuspoliisi, perustettiin vuonna 1919 suojelemaan valkoista Suomea sodan jälkeisessä tilanteessa. Valpo valvoi kommunistista toimintaa laajasti ja pidatti mahdollisuuksiensa mukaan henkilöitä epäiltyinä valtionpetoksen valmistelusta eli kommunistiseen toimintaan kuulumisesta. Myös Altis ja hänen perheensä kuuluivat valvonnan kohteisiin, ja hänen oletettu kommunistinen toimintansa saattoi vaikuttaa hänen kansalaisuutensa muuttamiseen. Tämä puolestaan johti lopulta siihen, että hänet luovutettiin Saksaan, joka oli suostunut vastaanottamaan Suomesta niin sanottuja ”epähaluttavia” ulkomaalaisia.

Avainsanat: Eino Altis, kommunismi, amerikansuomalaiset, Valtiollinen poliisi, Stutthofin keskitysleiri, poliittiset vangit

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskysymykset ja metodi	4
1.2	Aineisto	6
2	Valkoinen maa, punainen perhe	9
2.1	Yhteiskunnallinen tilanne ja valvonta	9
2.2	Perhe ja lapsuus	12
3	Maailmalla	16
3.1	Kanadassa	16
3.2	Neuvostoliitossa	18
4	Paluu Suomeen	22
4.1	Ensimmäinen tuomio	22
4.2	Toinen tuomio	24
4.3	Saksalaisten hallussa	26
5	Kadonnut muttei unohdettu	29
	Lähteet	31
	Alkuperäisaineisto	31
	Tutkimuskirjallisuus	32
	Liite 1. Sukupuu tutkielmassa mainittujen Altisten perheyhteyksien selkeyttämiseksi.	34

1 Johdanto

Suomen liittolaisuus natsi-Saksan kanssa toisessa maailmansodassa on ollut pitkään yksi Suomen historian kiistanalaisimmista aiheista. Tämä näkyi selvästi vuonna 2003 uuden aihetta käsittelevän kirjan ilmestyttyä. Elina Sanan kirja *Luovutetut: Suomen ihmisluovutukset Gestapolle* herätti ilmestyessään laajaa ja kiihkeää keskustelua, joka johti valtion tilaamaan viralliseen selvitykseen teoksen esittämistä väitteistä. Kirjaa kritisoitiin muun muassa asenteellisuudesta ja puutteellisesta tutkimusotteesta. Samalla suomalaisessa julkisuudessa järkytyttiin tiedosta, että natsi-Saksaan oli luovutettu huomattavasti enemmän ihmisiä kuin aiemmin tunnetut kahdeksan juutalaispakolaista. Osa luovutetuista oli luovutettu poliittisten näkemystensä takia. Yksi heistä oli Eino Johannes Altis, jonka tapaus mainitaan myös Sanan teoksessa.

Siinä missä Sana keskittyy luovutuksiin, tämä tutkielma lähestyy aihetta Altiksen¹ elämän pohjalta ja pyrkii selvittämään, millaisia haasteita suomalainen kommunisti kohtasi hänen elinaikanaan.

1.1 Tutkimuskysymykset ja metodi

Tutkielman tavoitteena on siis tarkastella, mitä Eino Altikselle tapahtui ja miten hänen tarinansa heijastaa aikakauden laajempia historiallisia murroksia, erityisesti suomalaisen kommunismin kohtaamien haasteiden näkökulmasta. Nämä kaksi kysymystä muodostavat tutkielmani pohjan. Koska tarkastelujakso kattaa Altiksen koko tunnetun eliniän (1900–1944) keskittyen vuosiin 1927–1944, on olennaista rajata tutkimuksen näkökulmaa. En tule käsittelemään yksityiskohtaisesti Suomen ja Saksan sotilaallista liittolaisuutta toisen maailmansodan aikana, vaan huomio kohdistuu maiden turvallisuuspoliisien yhteistyöhön ja sen keskeisiin hetkiin. Samoin kommunististen puolueiden ja liikkeiden virallista toimintaa ennen niiden kieltämistä ei tarkastella laajasti, sillä Altis ei kuulunut puolueeseen eikä tiettävästi osallistunut kommunistisen liikkeen maanlaiseen toimintaan Suomessa ollessaan. Painopiste on sen sijaan siinä, miten kommunistit nähtiin ja millaisia uhkia he kohtasivat erityisesti Altiksen pidätysten yhteydessä vuosina 1934 ja 1941. Taustoitan kuitenkin aihetta esittelemällä

¹ Käytän tässä tutkielmassa sukunimen Altis taivutusmuotoja Altis–Altiksen–Altisten, sillä suku itse käyttää näitä muotoja nimestään.

tutkimuskirjallisuuden pohjalta suomalaisen kommunismin vaihteita, jotka selittävät siihen kohdistuvia toimia.

Luonnollinen metodi tämänkaltaiselle tutkimukselle on mikrohistoriallinen lähestymistapa. Mikrohistoria on keskittynyt yksilöön, unohtamatta suurempaa rakennetta. Sen tarkoitus ei ole kuitenkaan kumota ”makrohistoriallista” näkökulmaa vaan tuoda tapahtumiin toinen perspektiivi.² Mikrohistorialliseen lähestymistapaan liittyy käsite poikkeuksellisen tyypillisestä, jonka standardit Altis täyttää. Tämän kokemus on uniikki ja poikkeuksellinen, mutta samaan aikaan yksilö edustaa suurempaa joukkoa tai kokemus vaikuttaa moneen. Käsitteenä poikkeuksellisen tyypillistä voi verrata sosiaalitieteiden käsitykseen siitä, kuinka kaikilla on samaan aikaan sekä normaali ja poikkeava rooli.³

Mikrohistoriallisen lähestymistavan kehittäjät Carlo Ginzburg ja Giovanni Levi toivat idean johtolankojen etsimisestä totuuden löytämiseksi historian tutkimuksen kontekstiin.⁴ Tutkija siis löytää aineistostaan jonkin kummallisen yksityiskohtan ja tarkastelee tätä yksityiskohtaa merkinä jostakin suuremmasta ilmiöstä, joka vaatii selittämistä. Tällainen lähestymistapa vaatii paljon alkuperäislähteitä, jotka juuri osoittavat tutkimuskohteen poikkeuksellisuuden. Mikrohistoriallinen tutkimus on kehittynyt merkittävästi 1970-luvun lopun varhaisista joulunajulkaisuista, ja samalla suhtautuminen tutkimuskohteeseen on monipuolistunut. Siinä missä Ginzburg ja Levi suosivat kohteita, joista on runsaasti alkuperäisaineistoa, jopa tutkimuskohteen itsensä tuottamaa, ranskalainen historioitsija Alain Corbin rakentaa teoksessaan *The Life of an Unknown* kuvan kohteestaan pelkästään tämän elämän yhteiskunnallisten ja historiallisten olosuhteiden perusteella.⁵ Tämä tutkielma on näiden kahden lähestymistavan välillä.

Koska tulen käyttämään Eino Altiksen sukulaisen Osmo Altiksen haastattelua lähteenä, on perusteltua tutustua myös muistitietotutkimukseen. Muistitietotutkimuksen avain on siinä, kuinka se näyttää historiallisen tapahtuman merkityksen itse tapahtuman lisäksi. Varsinkin alempien yhteiskuntaluokkien historioista kirjoittaessa muistitietotutkimus ja siihen kuuluvat suulliset lähteet eli haastattelut ovat oleellisia. Suulliseen lähteeseen on kuitenkin syytä suhtautua eri tavalla kuin kirjoitettuun. Kuva haastattelun subjektiivisuudesta ja sitä kautta valheellisuudesta on väärä. Väärät lausumat ovat silti psykologisesti tosia ja kertovat jotain

² Renders 2014, 134.

³ Peltonen 2006, 166.

⁴ Ibid., 161.

⁵ Peltonen 2006, 164.

kertojasta ja hänen suhteestaan tapahtumiin, joten epätosia suullisia todistuksia ei ole. Osmo Altiksen haastattelu ja sen tarjoamat tiedot on siis syytä nähdä tässä valossa.⁶

Eino Altiksesta on suhteellisen paljon viranomaistietoa hänen vankeustuomionsa ansiosta, mutta hänen omia kirjoituksiaan ei ole, sillä ne ovat tuhottu. Myös näissä viranomaisraporteissa on aukkoja, joita selittävät suurelta osalta dokumenttien tuhoamiset toisen maailmansodan loppuvaiheilla.⁷ Tulenkin täydentämään nämä aukot Corbinin tavalla eli luottaen tietoihin Altiksen olosuhteista ja muiden kommunistien kokemuksista käyttäen tutkimuskirjallisuutta ja Osmo Altiksen haastattelua. Tarkoitukseni on pohtia Einon elämää ja tarjota tulkintoja hänen elämäänsä koskeville aukoilta mutta ehdotonta selitystä en voi antaa.

1.2 Aineisto

Kuten aikaisemmin mainitsin, suurin osa siitä, mitä tiedämme Eino Altiksen elämästä tulee ajan viranomaisilta. Monet näistä Altista koskevista raporteista on tehnyt Valtiollinen poliisi, jonka arkistoa säilytetään Kansallisarkistossa. Valtiollisen poliisin tiedoissa on kuitenkin merkittäviä aukkoja, jotka herättävät kysymyksiä. Einosta ei esimerkiksi tehty henkilömappia mikä on poikkeuksellista, sillä hän oli selvästi laajemman valvonnan alla kuin tyypillisesti. Lisäksi hänen kuulustelupöytäkirjansa on kadonnut. Olen kuitenkin löytänyt Valpon arkistosta Altisten perheen henkilökortit ja tiedonannon koskien Einon ensimmäistä tuomiota. Kansallisarkistosta olen myös saanut Viipurin hovioikeuden ja Mikkelin lääninvankilan asiakirjat, jotka koskevat Einon ensimmäistä rikostuomiota.

Koska Eino matkusteli elämänsä aikana paljon, suomalaiset lähteet eivät kykene antamaan hänen elämästään täyttä kuvaa. Eino suuntasi 1920-luvulla Kanadaan, josta hänen tietojaan löytyy Halifaxin sataman maahanmuuttorekisteristä. Tietoa hänen muutostaan Kanadasta Neuvostoliiton Kontupohjaan sain Karjalan kansallisarkistolta, jolla on erityinen projekti, joka käsittelee juuri amerikansuomalaisia. Viimeinen ulkomaalainen lähteeni löytyy Tallinnasta, sillä raportteja Altiksen ajasta Gestapon hallussa löytyy Viron kansallisarkistosta Viron turvallisuuspoliisin arkistosta.

Osan alkuperäisaineistosta olen saanut hänen sukulaistensa hallussa olevasta kokoelmasta. Suku on 2000-luvun alusta asti kerännyt hänen katoamiseensa liittyvää materiaalia ja tutkinut asiaa itsenäisesti. Olen itse Einon sukulainen, hänen isoveljensä Jalmari Altiksen tyttären

⁶ Portelli 2006, 57–62.

⁷ Okkonen ja Lintunen 2023, 105.

lapsenlapsi. En näe, että tämä sukulaisuussuhde olisi haitta tutkimukselleni, mutta se voi vaikuttaa tulkintoihini lähteistä. Koska osa lähteistä on sukulaisiltani, voin yliarvioida niiden luotettavuuden. Sukulaissuhteeni on antanut minulle mahdollisuuden päästä käsiksi Eino suvun hallussa olevaan kokoelmaan. Läpinäkyvyyden takia on syytä siis mainita tästä yhteydestä Einoon. Suvun tutkinnan takia osa lähteistä on kirjeenvaihtoa tai sähköpostiviestejä sukulaisteni ja tutkijoiden välillä. Lähteideni kannalta keskeisimmät näistä sukulaisista ovat Lennart Altiksen poika Osmo Altis, Jalmari Altiksen tytär Helka Heikkilä (os. Altis) sekä tämän tytär Katriina Heikkilä. Osmo Altis, Einon pikkuveljen Lennartin poika, on tärkein kuitenkin tämän tutkielman kannalta.

Jo edesmennyt Osmo Altis on tiedettävästi ainoa Einon läheisistä, joka antanut todistuksen tämän katoamisesta ja Altiksen perheen oloista. Osmo Altista haastateltiin Sanan Luovutetut-kirjaa varten vuonna 1991, ja olen saanut luvan käyttää Sanan omaa arkistoa, josta Osmo Altiksen kokonainen haastattelu löytyi. On olennaista kuitenkin muistaa, että Osmo Altis oli Einon katoamisen aikaan noin 10-vuotias lapsi, joten hänen muistonsa eivät ole täysin luotettavia. Osmo Altiksen todistus on silti merkittävä, koska on tärkeää pohtia, miksi hän muistaa asiat tietyllä tavalla.

Muiden haastatteluiden puute johtuu suurilta osin kiinnostuksen puutteesta. Einon elämä ei kuitenkaan ollut ennen Elina Sanan teosta juurikaan herättänyt virallista kiinnostusta. Honkajokelaisen miehen päätyemisestä Stutthofin keskitysleirille tiesi pitkään lähinnä hänen perheensä, joka oli tosiaan selvittänyt tapausta epävirallisesti. Sana toi Altiksen tarinan laajemman yleisön tietoisuuteen, mutta median huomio on sittemmin keskittynyt pääasiassa Einon tapauksessa tämän aikaan natsi-Saksan viranomaisien hallussa. Sen sijaan Altiksen elämäntarinaa ei ole aiemmin tarkasteltu osana suomalaisen kommunismin historiaa ja saati siihen kohdistettuja tukahduttamistoimia.

Sana keräsi kirjaansa varten tietoja Einon tuomioista ja siirrosta Viroon. Kansan arkistossa sijaitsevan Elina Sanan arkisto on siis tärkeä resurssi tutkielman kannalta myös muun sen antaman tiedon takia. Käytän Sanan arkistoa mieluummin kuin hänen kirjaansa, sillä hänen kirjassaan ei ole lähdeviitteitä ja kirja onkin koottu enemmän tietokirjaksi kuin tieteelliseksi tutkimukseksi. Alkuperäisaineisto myös antaa täydemmän kuvan Einon tilanteesta kuin Sanan itse valitsemat osuudet kirjassaan. Katsomalla lähdeaineistoa kirjan sijasta pystyn siis paremmin luomaan oman tulkintani.

Koska tämä tutkielma ei keskity pelkästään Altiksen aikaan Gestapon hallussa vaan hänen koko elämäänsä, on tutkimuskirjallisuus hyvin monipuolista. Altiksen ajasta ulkomailla käytän tutkimuskirjallisuutenani Edward W. Laineen teosta *Archival sources for the study of Finnish Canadians*, joka on erityisen hyödyllinen amerikansuomalaisten yhteisöjen hahmottamisen kannalta. Neuvosto-Karjalan vuosista käytän Suomalaiset Neuvostoliitossa 1917–1964-projektin loppuraporttia ja yhden projektin tutkijoista Ira Jänis-Isokankaan kirjoittamaa kirjaa *Kohtalona Gulag. Suomalaiset 1930-luvun Neuvostoliitossa*. Käytän myös Maria Lähteenmäen kirjaa *Punapakolaiset: Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa*. Vaikka kirja käsittelee punapakolaisnaisia, se antaa arvokasta tietoa erityisesti elämästä Neuvosto-Karjalassa. Einon viimeisen elämänvaiheen poliittisen tilanteen ymmärtämisessä käytän Oula Silvennoisen kirjaa *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan poliisin turvallisuusyhteistyö 1933–1944*. Nämä ovat huomattavimmat lähteeni, mutta koska Altiksen elämä oli kytkeytynyt syvästi suomalaisen kommunismin, tutkielman tutkimuskirjallisuus sisältää useamman suomalaisen kommunismin ja vasemmistolaisuuteen keskittyvän teoksen, kuten Ville Okkosen ja Tiina Lintusen kirjoittamasta *Valpon valvomat: eduskuntaryhmä kuutosten tapaus*.

2 Valkoinen maa, punainen perhe

*Isä sano aina että Eino ei oo ollu jäsen missään eikä oo minkäänmoista akeerannu. Viljami oli enemmän ja Jalmari oli SKDL:n alueenpuheenjohtaja siellä Porissa. Mutta Jalmari piti kans ihan tavallisia demokraattisia meininkejä, ettei se mitenkään toisten päälle, henken päälle käyny. Ei edes sodan jälkeen.*⁸

Osmo Altis

Eino Altiksen tapaus alkaa pienestä maalaiskunnasta Pohjois-Satakunnassa. Vaikka tämä vaihe Einon elämässä ei ollut erityisen tapahtumarikas, on tärkeää huomioida hänen ympäristönsä ideologinen vaikutus häneen. Eino kasvoi hyvin kommunistisessa perheessä, mutta samanaikaisesti Suomen suhtautuminen vasemmistolaisuuteen myös muuttui negatiivisemmaksi. Toisin sanoen Einon lähiympäristö rohkaisi kommunistiseen toimintaan samaan aikaan, kun laajempi yhteiskunta tuomitsi sen.

2.1 Yhteiskunnallinen tilanne ja valvonta

Ymmärtääkseen, miksi Eino Altis joutui Stutthofin keskitysleirille, on tärkeää hahmottaa se yhteiskunnallinen tilanne, jossa hänen pidätyksensä tapahtuivat vuosina 1934 ja 1941. Tauno Saarela tunnistaa kolme ajanjaksoa suomalaisessa kommunismissa: Ensimmäinen vaihe sijoittuu vuosiin 1918–1923, jolloin erillinen kommunistinen puolue toimi julkisesti. Toinen vaihe on vuodesta 1923 eteenpäin, kun kokoavaa kommunistista puoluetta ei ollut, mutta julkisia organisaatioita oli yhä. Nämä julkiset organisaatiot lakkautettiin virallisesti vuonna 1930, kun kommunistilait estivät täysin julkisen kommunistisen toiminnan, aloittaen kolmannen selvän ajanjakson.⁹ Tulen tässä tutkielmassa keskittymään tähän viimeiseen ajanjaksoon, sillä juuri tänä aikana Eino otettiin kiinni ja tuomittiin valtionpetoksen valmistelusta.

On tärkeää määritellä, mitä kommunismi edes oli 1930-luvulla. Kimmo Rentola, joka on Tauno Saarelan ohella yksi merkittävimmistä suomalaisen kommunismin tutkijoista, antaa määritelmän suomalaiselle kommunismille 1930-luvulla teoksessaan *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Rentolan mukaan vuoden 1918 jälkeisessä ajassa kommunisti-sana on arkikielessä kattanut paljon muutakin kuin Suomen kommunistisen puolueen jäsenyyden, joten aiheen tutkintaa ei voi rajoittaa vain puolueen

⁸ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁹ Saarela 1996, 19.

jäseniin. SKP, joka toimi myös Neuvostoliitossa Suomen lisäksi, oli tietenkin aatteen dominoiva järjestö, mutta 1930-luvulla toiminta jakaantui erilaisiin vasemmistolaisiin pienempiin ryhmiin. Tämä laajempi käsitys kommunismista on näkynyt myös kommunisteihin kohdistuneessa valvonnassa.¹⁰ Eino ei kuulunut SKP:hen, mutta tämän laajemman arkikielen käsitteen alla hänkin oli kommunisti.

Punaisten hävittyä sisällissodan vuonna 1918 Suomen poliittinen tilanne muuttui täysin ja työväenliikkeen poliittinen järjestäytyminen koki ison kolauksen. Valkoisten voitto pelotti hävinneitä, ja osa lähti jo tuolloin Neuvosto-Venäjälle pakoon uutta valkoista valtaa. Sisällissodan loppu toi myös tullessaan uuden järjestön, Suomen turvallisuuspoliisin toimivan, Etsivän keskuspoliisin vuonna 1919.¹¹ Vuodesta 1938 eteenpäin turvallisuuspoliisina toimi Valtiollinen poliisi eli Valpo. EK:n tehtävä oli valvoa yhteiskunnan vakautta ja tarkkailla poliittisesti epäilyttäviä henkilöitä. 1930-luvun Suomessa nämä poliittisesti epäilyttävät henkilöt olivat kommunisteja, joiden toiminta oli kielletty fasistisen Lapuan liikkeen mahdollisesti isoimmalla saavutuksella, kommunistilaeilla. Kommunistilait koostuivat viidestä eri laista, jotka rajoittivat eri tavoin kommunistien toimintaa johtaen julkisen kommunistisen toiminnan tukahduttamiseen. Lakien avulla estettiin kommunistien valinta edustakuntaan tai kunnallisiin luottamustehtäviin. Painovapaus- ja rikoslakeja myös kiristettiin kommunististen lehtien lakkauttamiseksi.¹²

EK otti roolinsa lisääntyvässä kommunistien valvonnassa hyvin vakavasti alusta asti. EK:n tehtävä alusta asti oli valkoisen Suomen suojeleminen. EK tunsu saavansa oikeutuksensa jostain syvemmästä kuin tavallisista viranomaisohjeista.¹³ Tämän syvemmän tarkoituksen takia lailla ei ollut niinkään väliä toiminnassa; järjestön yhteiskunnallinen, suurempi tehtävä oli tärkeämpi kuin mikään laki. Laki nähtiin hyvänä, jos se palveli EK:n tarkoitusta valkoisen Suomen varjelemissa, mutta se oltiin myös valmis kiertämään, jos näin voitiin estää kommunistien toiminta. Tämä ajattelutapa vahvistui erityisesti aikana, jolloin Arno Anthoni toimi Valtiollisen poliisin päällikkönä.¹⁴ Tämä luonnollisesti vaikutti järjestön käsitykseen kommunisteista, sillä heidät luokiteltiin automaattisesti epäisänmaallisiksi. Tätä kuvaa epäisänmaallisuudesta vahvisti myös se, että SKP:tä johdettiin Neuvostoliitosta ja puolue oli myös osa Kominternia. EK-Valpo ei ollut kiinnostunut tutustumaan kommunistisen liikkeen

¹⁰ Rentola 1994, 541.

¹¹ Okkonen ja Lintunen 2023, 102.

¹² Saarela 1996, 780.

¹³ Okkonen ja Lintunen 2023, 103.

¹⁴ Silvennoinen 2008, 334.

monimutkaiseen suhteeseen Suomen valtioon ja sen itsenäisyyden määrittelyyn. Muutenkaan EK ei vaivautunut erottelmaan vasemmistolaisen liikehdinnän eri nyansseja, vaan kaikki vasemmistolaiset nähtiin kommunisteina ja näin vaarana valkoiselle Suomelle. Tämä mustavalkoinen kuva kommunismista voi johtua organisaation henkilökunnasta, jota yhdisti vahva kommunisminvastaisuus ja konservatiivisuus.¹⁵

EK ja sen seuraaja Valtiollinen poliisi käyttivät hyväkseen huhupuheita ja tiedottajia järjestöjen sisällä. Usein oikeudenkäynneissä käytettiin salaista todistusaineistoa näiltä tiedottajilta, mikä oli riski kommunistien oikeusturvalle. Kommunistit olivat kuitenkin tietoisia valvonnasta, jonka alla he olivat. Monet tunnistivat Valpon etsivät poliittisissa tapahtumissa tai kotiansa lähellä. Etsivien jääminen kiinni eli ”palaminen” oli suhteellisen yleistä. Valpo teki seuraamista ihmisistä henkilökortteja ja -mappeja, joihin päätyi myös usein vahvistamatonta tietoa.¹⁶ Monesti raporteissa liioiteltiin EK-Valpon toimia tehokkaammalta vaikuttamisen takia. Organisaatio oli jatkuvasti huolissaan sille annetuista resursseista ja niiden takaamisesta. Lisäksi kuulustelupöytäkirjoissa epäillyt usein valehtelivat, sillä he joutuisivat vankilaan kommunistisen toiminnan myöntäessään. EK-Valpon toiminta on siis nähtävä tässä valossa.

Tiedusteluhistorian tarkastelu vaatii tavallista tarkempaa lähdekritiikkiä. Ilman tietoa tiedustelujärjestön yhteiskunnallisen asemasta tai ideologisesta taustasta lähteitä ei pysty tulkitsemaan niiden oikeassa kontekstissa. Viranomaisten rooli on usein toteuttaa valtaapitävien tavoitteita ja näin olla yhteydessä poliittisiin tarkoituksiin.¹⁷ EK-Valpon antikommunistisuus on siis oleellista pitää mielessä erityisesti luvuissa 4.1 ja 4.2, jolloin Eino joutui valvonnan kohteeksi.

Valpon toimintaedellytykset olivat suurimmillaan sota-aikana, sillä Tasavallan suojelulaki laadittiin vuonna 1939, joka antoi valtiolle mahdollisuuden kajota kansalaisten, varsinkin vasemmistolaisten, perusoikeuksiin. Laki oli mahdollisimman väljä, jotta sitä pystyttäisiin soveltamaan muuttuvien riskitekijöiden mukaan. Lain puolustajille laki oli vain keino puolustaa suomalaista demokratiaa sisäisiltä uhilta ulkoisten lisäksi. Vastustajille taas laki

¹⁵ Silvennoinen 2008, 58–63.

¹⁶ Ibid., 101.

¹⁷ Okkonen ja Lintunen 2023, 101–102.

rikkoi vallan kolmijako-oppia sillä hallitus saisi määritellä mikä olisi laitonta. Vastuksesta huolimatta laki kuitenkin säädettiin 6.9.1939.¹⁸

Ei ole tarkkaa tietoa, miksi, miten ja kuinka pitkään Valpo tarkkaili Altisten perhettä. Aikaisimmat merkinnät ovat Eino Altiksen henkilökortista, joten on epätodennäköistä, että perhe olisi ollut ennen Einon paluuta Neuvostoliitosta Valpon valvonnan alla. Seuraavat merkinnät korteissa tulevat vuodelta 1941 ja koskevat Viljami Altiksen turvasäilöä ja radikalismia. Viljamin henkilökortissa ja kuulustelupöytäkirjassa ei kuitenkaan mainita Einoa, mikä on erikoista. Yleensä tällainen läheinen yhteys toiseen valvonnan alla olevaan oli merkittävää henkilön arvioinnissa. Valpo oli hyvin kiinnostunut sen valvonnan alla olevien ihmisten verkostoista ja perheistä ja tarkkailikin näiden yhteydenpitoa.¹⁹ Viimeinen henkilökortti on Jalmari Altiksen, joka luotiin vuonna 1944, jossa ei mainita kumpaakaan veljeksistä, jotka olivat tässä vaiheessa kummatkin olleet valtion pidätyksen alaisina.

Syy näihin henkilökortteihin oli jatkosodan poliittisen ilmapiirin kiristymisessä. Jatkosota ei onnistunut herättämään yhteisöllistä henkeä niin kuin talvisota, jolloin oli helppoa toimia yhdessä yhteisen vihollisen edessä. Poliittinen liikehdintä vasemmistossa ei ollut myöskään yhtä hiljaista kuin talvisodan aikaan, jolloin iso osa SKP:n johdosta oli pidätettynä. Kiistaa aiheutti Suomen liittolaisuus Saksan kanssa ja sodan luonne. Suomi ei ollut enää puolustaja vaan hyökkääjä. Kommunistien nähtiin olevan Neuvostoliiton puolella ja toimivan mahdollisina vakoojina. Poliittisen valvonnan kiristyessä turvasäilöön joutumiseksi riitti pelkkä epäily kommunistisesta toiminnasta. Tämän seurauksena turvasäilöön otettujen määrä kasvoi lyhyessä ajassa huomattavasti.²⁰

2.2 Perhe ja lapsuus

Eino Altis vietti ensimmäiset 27 vuotta elämästään Honkajoella²¹, Pohjois-Satakunnassa. Eino Johannes Altis syntyi Hongonkylässä Jokiniemen torppaan 5.1.1900 perheen kolmantena lapsena. Hänen vanhempansa olivat Juho Juhonpoika Altis ja Vilhelmiina Severinantytär

¹⁸ Okkonen ja Lintunen 2023, 114–115.

¹⁹ Ibid., 120.

²⁰ Ibid., 136.

²¹ Kunnan nimi oli vuoteen 1952 asti Hongonjoki, mutta tulen käyttämään sen modernia nimeä, Honkajokea, tässä tutkielmassa.

Seppälä. Perheen muodostivat vanhempien lisäksi Jalmari Felix (Vilhelmiinan avioton lapsi), Viljami Rikhard ja (Niilo) Lennart.²²

Kaikki mitä tiedetään Einon lapsuudesta, tulee hänen ensimmäisen vankeustuomionsa henkilölehdestä. Eino ei ollut käynyt koulua lapsuudessaan, ja hän oli 12-vuotiaana lähtenyt kotoa paimeneksi serkkunsa luokse. 15-vuotiaana hän oli siirtynyt hevosmieheksi samassa kylässä. Hän ei kuitenkaan viihtynyt hevosmiehenä pitkään ja siirtyi vuoden päästä pappilaan rengiksi. Ehkä merkittävin vaihe Einon nuoruudessa tulee pian tämän jälkeen, kun Eino siirtyi toiseen kylään, jossa hän joutui valkoisten hevosmieheksi Siikaisissa sisällissodassa.²³ Koska Einon kirjeitä tai muistelmia ei ole saatavilla, on mahdotonta arvioida, miten tämä kokemus vaikutti häneen. On kuitenkin epätodennäköistä, että Eino olisi itse vapaaehtoisesti ryhtynyt tähän työhön sillä hänen veljensä Jalmari toimi sisällissodassa punaisten sotatoimissa.²⁴ Eino tukeutui Jalmariin, tunnettuun kommunistiin, miettiessään lähtöä Neuvostoliittoon, joten voi ajatella veljesten välien olleen hyvät ainakin sisällissodan jälkeen. Monelle tämä aika Suomen historiassa toimi poliittisena heräämisenä, sillä suurlakot aktivoivat ihmisiä toimimaan myös parlamentaarisen järjestelmän ulkopuolella. Ajan henki ei ollut kuitenkaan tarttunut Einoon ja muuta poliittista toimintaa ei hänen nuoruudestaan tiedettävästi ole. Sisällissodan jälkeen, vuosina 1921–1922, Eino suoritti oman asevelvollisuutensa laivastossa saaden matruusin sotilasarvon.²⁵

Einon tapausta pohtiessa on mahdotonta jättää huomioimatta hänen perheensä vaikutus. Eino ei jättänyt jälkeensä mitään kirjoituksiaan, mutta hän oli läheinen perheensä kanssa. Siksi on huomattavaa, että Eino ei ollut ainoa perheensä epäilty kommunisti ja Valtiollinen poliisi piti silmällä jopa kolmea perheen jäsenistä Einon lisäksi. Nämä Einon perheenjäsenten henkilökortit osoittavat, minkälaisissa piireissä hän tai ainakin hänen läheisensä kulkivat.

Jalmari Altis, Einon isovelji, oli tunnettu kommunisti Porin alueella sotien jälkeen. Hän on ilmoittanut vuoden 1952 SKP:n jäsenkorttiinsa olevansa myös SDKL:n ja Suomi-Neuvostoliitto ystävyysseuran jäsen. Jalmari kirjoittaa myös aikaisemmin kuuluneensa vuosina 1910–1912 SDP:hen.²⁶ Ja kuten aikaisemmin mainitsin, Jalmari oli osallistunut punaisten sotatoimiin sisällissodassa vuonna 1918. Jalmari oli myös Valpon henkilökortin

²² Honkajoen virkatodistus sukututkimusta varten, 26.7.1993. Eino Altiksen suvun kokoelma. Liite 1. kuvaa tutkielmassa mainittujen Altisten yhteyksiä toisiinsa sukuun muodossa.

²³ Vangin henkilölehti, 1934. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

²⁴ *Satakunnan kansa* 3.2.1938, "Hongonjokelaiset ja vapaussota".

²⁵ Vangin henkilölehti, 1934; Sotilaspassin liite. Eino Altiksen suvun kokoelma.

²⁶ Jalmari Altiksen SKP jäsenilmoitus, 1952. SKP kaaderiosasto, Kansan arkisto.

mukaan käynyt tapaamassa tulevaa SKDL:n kansanedustajaa Antto Prunnilaa Karvian varavankilassa.²⁷ Koska miehet olivat kummatkin Honkajoelta, voi käynnin syynä olla pelkkä ystävyys, mutta kummankin sodanjälkeinen poliittinen toiminta antaa myös syytä epäillä, että miehet jakoivat jo tuolloin myös yhteisen aatteen. Vaikka Jalmarin tarkkaa vaikutusta Einon poliittisiin mielipiteisiin ei voi varmuudella selvittää, on todisteita siitä, että Eino näki veljensä luotettavana ja uskalsi kysyä häneltä neuvoa. Esimerkiksi vuonna 1937 Eino kysyi Jalmarilta Neuvostoliittoon lähdöstä, johon Jalmari vastasi kannustavasti.²⁸

Einon toiseksi vanhin veli Viljami oli Jalmaria äänekkäämpi uskomuksistaan. Viljami asui aikuisikänsä Kullaan kunnassa vaimonsa Saima Sofian kanssa. Viljami otettiin kiinni vuonna 1941 sen jälkeen, kun hänen oli kuultu puhuneen upseerien tappamisesta reserviläisille. Hän oli todistajan mukaan sanonut kapinoiden alkavan rintamalla ja väittänyt kääntävänsä aseensa Suomen herroja kohti ennemmin kuin naapurimaata. Hän kuitenkin kielsi nämä väitteet Valpon kuulustelussa.²⁹ Viljami otettiin turvasäilöön tämän toiminnan takia ja sijoitettiin kuuluisaan Pärmin rangaistuspataljoonaan, joka koostui vangeista. Pataljoonasta poistettiin turvasäilöläiset sen jälkeen, kun useampi näistä oli loikannut puna-armeijan puolelle.³⁰ Lopulta hänet siirrettiin Koverin keskitysleirille itärintamalle missä hän sairastui ja kuoli.³¹ Jalmarin mukaan hänen veljensä ”räkättiin leirillä kuoliaaksi”.³² Viljamin kuolemasta on erilaisia kertomuksia³³. Näille kertomuksille on yhteistä kuitenkin se, että Viljami sairastui jollain tavalla. Lisäksi muiden leirin vankien mukaan vartijat pakottivat Viljamia työskentelemään ja pahoinpitelivät häntä, mikä johti taudin pahenemiseen.³⁴ Viljamin vaimo Saima on myös otettu samoihin aikoihin kiinni. Tämä voidaan todeta siitä, että hänen nimensä on listassa ehdotetuista korvauksista jatkosodan aikana pidätetyille.³⁵ Valpon henkilökortin mukaan Saima oli aikaisemmin toiminut vuoden 1928 Keravan kauppalassa toimitettujen kuntavaalien kommunistisen valitsijayhdistyksen jäsenenä.³⁶

²⁷ Jalmari Altiksen Valpon henkilökortti. Eino Altiksen suvun kokoelma.

²⁸ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

²⁹ Viljami Altiksen kuulustelupöytäkirja, 13.8.1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

³⁰ ks. Nuorteva 1987, 132–148.

³¹ Viljami Altiksen Valpon henkilökortti; Viljami Altiksen kuulustelupöytäkirja 13.4.1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

³² Jalmari Altis *Kansan uutisissa*, 1968. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

³³ Jalmarin mukaan hänen veljensä kuolinsyy oli keuhkotauti, kun taas Viljo Suutari kirjassaan *Leiri* (1967) kuvailee Viljamin kuolleen tulehtuneeseen leikkaushaavaan vatsaleikkauksesta. ks. Sana 2003, 160.

³⁴ Sana 2003, 160–161.

³⁵ Korvauslista no.3, 2.7.1945. Eino Altiksen suvun kokoelma.

³⁶ Saima Altiksen Valpon henkilökortti. Eino Altiksen suvun kokoelma.

Kuten Einon vanhempien veljien toiminnasta näkyy, kommunismi oli selvästi tärkeä osa heidän elämäänsä. Osmo Altis on myös kertonut isänsä, Einon pikkuveljen Lennartin, olleen vasemmistoon suuntautunut, vaikka politiikasta ei kotona puhuttu. Eino ei ollut perheen mukaan ikinä toiminut agitaattorina edes Venäjällä ollessaan.³⁷ Samanlaisia todisteita Einon poliittisista mielipiteistä ei ole kuin hänen veljillään, mutta Sukevan varavankilan koulutodistukseen hänen luonnettaan on kuvailtu sanoilla ”aatteellinen” ja ”olen kommunisti”.³⁸ Eino kuului myös kahteen kommunistiseen vallankumoukselliseen ryhmään Neuvostoliitossa. Näiden ryhmien toimintaa tarkastelen enemmän luvussa 3.2, jossa käsittelen Einon aikaa Neuvosto-Karjalassa.

³⁷ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

³⁸ Koulun arvostelulehti Sukevan varavankila. Eino Altiksen suvun kokoelma.

3 Maailmalla

*Niit on paljon jotka sillai on menny ruottalaisia ja norjalaisia ja suomalaisia jotka Amerikan kautta on menny Venäjälle justiin sen huonon ajan takia. Siellä Amerikassa levitettiin propakantaa siitä että siellä on kovasti töitä ja hyvät palkat, tiemmä. Siis siellä Neuvostoliitossa.*³⁹

Osmo Altis

Eino Altis, toisin kuin veljensä, ei pysynyt Suomessa. Einoon aika ulkomailla on merkittävä hänen lopullisen kohtalonsa kannalta, sillä juuri nämä vuodet johtivat siihen, että hänet pidätettiin ensimmäisen kerran. Hän ei kuitenkaan ollut ainoa, joka etsi onnea ulkomailta. Amerikan⁴⁰ siirtolaisuus oli suurimmillaan juuri 1900-luvun alussa ja monet näkivätkin Amerikan mahdollisuutena karistaa vanhan kotimaan köyhyys ja kurjuus. Uuden elämän mahdollisuus houkutteli monia. Tietenkin tälle haaveelle oli este Yhdysvaltojen asettamassa kiintiössä suomalaisille siirtolaisille.⁴¹ Tämä johti muuttoliikkeen suuntautuvan enemmän Kanadaan päin, Ontarion alueelle. Ei ole tarkkaa tietoa, mikä motivoi Einoon lähtemään Kanadaan, mutta taloudelliset syyt vaikuttavat olleen yleisiä suomalaisille siirtolaisille. Sama taloudellinen vaikuttaja oli varmasti Einoon matkassa Neuvostoliittoon, mutta muutossa oli varmasti myös ideologinen aspekti. Kummankin matkan tarkoitus oli kuitenkin pohjimmiltaan löytää paikka, jossa Eino voisi rakentaa elämäänsä.

3.1 Kanadassa

Eino Altis saapui Halifaxiin, Nova Scotiaan 15.1.1927 S/S Transsylvania -aluksella. Alus oli lähtenyt Iso-Britanniasta. Eino on merkinnyt Arvo Ylituomen tutukseen uudessa kotimaassaan. Ylituomi asui Port Arthurin, nykyisen Thunder Bayn alueella, johon monet suomalaiset asettuivat pitkän merimatkan jälkeen.⁴² Suomalaisten siirtolaisten suunnitelmana oli ollut yleensä olla noin viisi vuotta Amerikassa, minkä jälkeen he palaisivat Suomeen. Vain viidennes tosiasiassa palasi kotimaahan.⁴³ Ehkä Einokin oli ajatellut palaavansa rikastuneena takaisin Suomeen. Einoon ajasta Kanadassa ei ole tietoa hänen saapumisensa jälkeen, mutta amerikansuomalainen yhteisö oli tiivis ja sen sisäiset konfliktit olivat varmasti vaikuttaneet myös häneen.

³⁹ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁴⁰ Viittaan Amerikka-sanalla pelkästään Pohjois-Amerikkaan tässä tutkielmassa.

⁴¹ Laine 1989, 5.

⁴² Halifaxin maahanmuuttorekisteri, 15.1.1927. LAC.

⁴³ Clerc ja Lintunen 2023, 103.

Osa suomalaisista siirtolaisista oli lähtenyt sisällissodan jälkeen pakoon valkoisten valtaa ja luoneet omat työväenpuolueensa Kanadassa. Tämä ei ollut ihme sillä noin neljännes Amerikkaan lähteneistä suomalaisista oli kommunisteja.⁴⁴ Suomalaisten siirtolaisten kommunistisuus näyttäytyi mainehaittana Suomelle. Kommunismi oli Kanadassakin kiellettyä, mutta työväenpuolueet toimivat yleensä liikkeen ”maapäällisenä” suojana laittomalle, maanalaiselle toiminnalle. Myös monet työväenyhdistykset nousivat amerikansuomalaisten keskuuteen. Yhteisöä alkoivat kuitenkin yhä enemmän repimään vanhan kotimaan jakolinjat, kun Suomi alkoi edistää konservatismia amerikansuomalaisissa yhteisöissä konsulaattinsa kautta. Konsulaatin tehtävä oli säilyttää siirtolaisten kansallista tunnetta Suomeen ja sitoa nämä valkoisen aatteen arvoihin.⁴⁵ Valkoisten suomalaisten siirtolaisuus loi omia amerikansuomalaisten luterilaisia kirkkoja ja seuroja, joihin punaiset eivät olleet tervetulleita. Tämä konflikti vahvistui vain laman puhjetessa, sillä laman harvoja työpaikkoja varjeltiin toiselta osapuolelta. Esimerkiksi valkoiset amerikansuomalaiset halusivat taistella punaisten vaikutusta vastaan ja taata työpaikat omalle ryhmälleen 1930-luvun laman Kanadassa omien yhdistyksiensä kautta.⁴⁶

Valkoiset eivät kuitenkaan olleet ainoita, jotka olivat pitäneet kotimaan jakolinjoista kiinni töissä. Punaiset amerikansuomalaiset olivat myös aiheuttaneet konfliktia työmailla. Työmaaterroriksi kutsuttu ilmiö viittasi siihen, kuinka kommunistit painostivat muita työntekijöitä liittymään ammattiliittoon. Tämä painostus kohdistui erityisesti valkoisten joukoissa olleisiin ja suojeluskuntalaisiin. Painostus saattoi yltyä jopa fyysiseen väkivaltaan asti. Suomen hallitus yritti estää tällaista toimintaa konsulaattiansa avulla huonolla menestyksellä.⁴⁷ Eino oli tosiaan valkoisten hevosmiehenä Siikaisissa, joten tällainen työmaaterrori olisi myös mahdollisesti kohdistunut häneen. Osmo Altis kuvaa kuitenkin Einon pettyneen Amerikkaan laman takia eikä minkäänlaista kiusaamista ole mainita.⁴⁸ Ei kuitenkaan tiedetä olisiko Eino kertonut tällaisesta asiasta perheelleen. Eino oli myös hyvin kommunistisista piireistä Suomesta kuten luvussa 2.2 ilmenee. Ehkä hänet nähtiin tätä kautta ”tarpeeksi” vasemmistolaisena.

1930-luvun lopulla suuren laman rapauttamassa uudessa kotimaassa amerikansuomalaiset alkoivat pohtia uusia mahdollisuuksia. Lähtö Neuvostoliittoon alkoi houkutella monia, ja jo

⁴⁴ Clerc ja Lintunen 2023, 97–98.

⁴⁵ Ibid., 101.

⁴⁶ Laine 1989, 7, 9.

⁴⁷ Clerc ja Lintunen 2023, 109–112.

⁴⁸ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

1920-luvun alussa amerikansuomalaiset olivat perustaneet omia kommuunejaan Neuvosto-Karjalaan. Neuvostoliittoon taas kaivattiin Amerikasta tehokasta ja ammattitaitoista työvoimaa. Värvurit alkoivatkin kulkea aktiivisemmin amerikansuomalaisten yhteisöissä kertoen Neuvosto-Karjalasta ja sen tarjoamista mahdollisuuksista. Amerikassa kohtaamiensa vaikeuksien takia erityisesti amerikansuomalaiset kommunistit ihastuivat ideaan.⁴⁹

Amerikka oli ollut monelle pettymys ja kommunistit näkivät Kanadan ja Yhdysvallat kapitalistisina kriisimaina. Joillekin Amerikassa asuminen jopa aiheutti henkisen kriisin uuteen maahan sopeutumisen ja omien ideaalien välillä. Paluu Suomeen oli kuitenkin näille vasemmistolaisille mahdoton idea, sillä he näkivät vanhan kotimaansa olevan valkoisen terrorin alla.⁵⁰ Kommunistiset lehdet lietsoivat tätä kuvaa entisestään uutisoimalla punaisten tuskasta vanhassa kotimaassa. Neuvosto-Karjalan Teknillisen avun seura myös julkaisi ilmoituksia, joissa seura kertoi ohjeet Neuvostoliittoon pääsemiseen, mikä antoi rohkeutta lähtijöille.⁵¹

Suuren laman keskellä työläisten tasavalta vaikutti unelmalta ja moni kuvittelikin työttömyyden olevan olematonta ja jopa eläkepäivien olevan parempia Neuvosto-Karjalassa. Monelle lama toimi viimeisenä todisteena kapitalistisen järjestelmän epäonnistumisesta. Suurimmalla osalla lähtijöistä oli kuitenkin vasemmistolainen maailmankuva jo ennen lamaa, joten harvaa konservatiivista amerikansuomalaista lama käännnytti. Lähtijät eivät olleet myöskään yleensä köyhintä väkeä, sillä matka Neuvosto-Karjalaan piti kustantaa itse ja monet toivat koko perheen mukanaan.⁵² Einokin ilmeisesti kiinnostui ideasta ja kysyi Jalmarilta neuvoa. Jalmarin siunauksen saatuaan Eino suuntasi neljän, hiljaisen Kanadassa vietetyn vuoden jälkeen kohti Neuvostoliittoa.

3.2 Neuvostoliitossa

Eino Altis saapui vuonna 1931 Neuvostoliittoon Neuvosto-Karjalan tasavaltaan. Hän oli aloittanut matkansa 31.8.1931 Halifaxista Kungsholm -laivalla saapuen Ruotsin kautta Neuvostoliittoon.⁵³ Rajanylitys Suomen kautta olisi laitonta. Hän asettui asumaan

⁴⁹ Kero 1996,276; Mainio 2025, 36.

⁵⁰ Kero 1996, 278.

⁵¹ Kero 1996, 274–275; Mainio 2025, 36.

⁵² Kero 1996, 272.

⁵³ Luettelo höyrylaiva "Kungsholm":n matkustajista Kanadasta (Halifax) Karjalan neuvostotasavaltaan, Pohjois-Amerikan suomalaiset Neuvosto-Karjalassa 1920-1930-luvulla -projekti, NA RK.

Kontupohjalle ja alkoi työskennellä kaupungin kombinaatissa, paperitehtaassa.⁵⁴ Kontupohjan paperitehdas oli menestykäs, saaden 15 palkintoa Stalinin innoittamissa kilpailuissa, joten Einon työpaikka oli hyvin arvostettu. Tehtaalla työskenteli karjalaisia, suomalaisia loikkareita, amerikansuomalaisia, punapakolaisia ja venäläisiä. Einon mukana Neuvostoliittoon saapui vuonna 1931 noin 3 000 amerikansuomalaista. Amerikansuomalaiset työläiset olivat yleensä metsä- ja rakennusteollisuudessa töissä.⁵⁵

Amerikansuomalaisten vastaanotto Neuvostoliitossa oli paljon hellempi kuin esimerkiksi loikkareiden. Loikkareita ei pidetty tervetulleina ja heitä syytettiin laittomasta rajanylityksestä.⁵⁶ Pohjois-Amerikkaan oli kohdistunut oma värväyskampanjansa, kun taas loikkarit olivat lähteneet suurelta osin kotimaan poliittisen tilanteen takia. Tämä johti kuvaan loikkareista itsekkäinä onnenonkijoina. Loikkareiden saapuminen oli kuitenkin hyödyllistä sosialistisen utopian rakentamisessa, sillä suomalaiset olivat yleisesti halpaa työvoimaa, jota melkein kohdeltiin orjatyövoimana. Heidät saatettiin lähettää rangaistukseksi laittomasta rajanylityksestä vuosia kestäväälle työkomennukselle kauas rajasta.⁵⁷

Eino kuului siis halutumpaan ryhmään siirtolaisia, mutta myös hän pettyi uuden kotimaansa oloihin.⁵⁸ Valpon tiedonannossa Einon pidätyksestä on hieman tietoa hänen elämästään Neuvosto-Karjalassa. Hänet nimettiin ensimmäisessä tuomiossaan kahden vallankumouksellisen ryhmän: Osoaviahimin⁵⁹ ja MOPR:n⁶⁰ jäseneksi. Tämän todistaa se, että kummankin järjestön jäsenmaksut menivät hänen tililtään.⁶¹ MOPR:n, jonka nimi tulee venäjänkielisestä lyhenteestä kansainvälisen avun poliittisille vangeille ja Osoaviahimin, ilma- ja kemiallisen puolustuskukijärjestön, roolit olivat valistaa uusia tulijoita ja opettaa tarvittavia taitoja sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseen. Yksi näistä taidoista oli maanpuolustuksellinen osaaminen.⁶²

Osoaviahim, lyhennettynä Oso, oli luotu levittämään maanpuolustuksellista propagandaa, huolehtimaan jäseniensä fyysisestä kunnosta ja pitämään kertausharjoituksia. Pakkotyömailla

⁵⁴ Luettelo ulkomaisista työntekijöistä, jotka saapuivat Karjalaan Kanadasta vuosina 1930–1933. Pohjois-Amerikan suomalaiset Neuvosto-Karjalassa 1920-1930-luvulla -projekti, NA RK.

⁵⁵ Mainio 2025, 36.

⁵⁶ Ibid., 38.

⁵⁷ Ibid., 39–40.

⁵⁸ Osmo Altiksen haastattelu 26.5.1991, Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto.

⁵⁹ Organisaation virallinen nimi: Obšestvo sodejstvija oborone, aviacionnomu i himičeskomu stroitel'stvu

⁶⁰ Organisaation virallinen nimi: Meždunarodnaja organizatsija pomoštši bortsam revoljutsii

⁶¹ Vangin henkilölehti, 1934. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁶² Lähteenmäki 2022, 134–135.

Oso vastasi lähinnä ulkoliikunnasta ja varainkeruusta, kun taas Neuvosto-Karjalassa sijaitsevassa Säde-kommuunassa Oso opetti jäsenilleen aseiden käyttöä ja piti marssiharjoituksia myös naisille. 1930-luvun jännittyneessä poliittisessa ilmapiirissä myös usein peloteltiin tulevalla sodalla ihmisiä liittymään Osoon. Osoa verrattiin Suomessa suojeluskuntaliikkeeseen. Kummatkin järjestöt olivat hyvin organisoituja ja niillä oli oma ideologinen pohjansa. Erityisen suosittuja Karjalassa miesten keskuudessa olivat ampuharjoitukset.⁶³ MOPR:lla oli puolestaan pakkotyömailla ja Säteessä valistajan rooli: MOPR:n luennoitsija kertoi yhteisön jäsenille kapitalististen maiden kauheuksista ja keräsi rahaa poliittisten vankien vapauttamiseen.⁶⁴ Ne, jotka eivät olleet osana puoluetta tai ammattiliittoa piti liittyä MOPRiin. Kummankin järjestön jäsenmaksut lähtivät palkasta, välillä palkansaajan suostumuksella, välillä ei.⁶⁵ Ei ole kuitenkaan tietoa, minkälainen rooli kummallakin järjestöllä oli Kontupohjalla.

Eino oli myös nimetty poliittisen opintopiirin jäseneksi.⁶⁶ Tästä opintopiiristä ei ole tarkempaa tietoa, mutta tällaiset opintopiirit eivät olleet harvinaisia, sillä suuri osa neuvostoyhteiskunnasta keskittyi juuri poliittiseen valistustyöhön. Tästä toiminnasta huolimatta suuri joukko ei pystynyt hyväksymään olemattomia palkkoja vain korkeamman tarkoituksen vuoksi. Erityisen pettyneitä olivat amerikansuomalaiset, sillä he olivat jo ehtineet tottua huomattavasti vauraampaan elämäntapaan vanhassa kotimaassaan. Jopa puolet amerikansuomalaisista palasivat Kanadan tai Yhdysvaltojen passin avulla takaisin Amerikkaan muutamassa vuodessa.⁶⁷ Suomen kansalaisten tilanne ei ollut yhtä helppo.

Vuonna 1933 Suomen ulkoasiainministeriön piti ottaa vakavasti yhä kasvava paluuhakemustulva katuville loikkareilta ja lopulta sopimus Neuvostoliiton kanssa saavutettiin. Sopimus loi mahdollisuuden palata Suomeen, jos omisti Suomen kansalaisuuden ja passin. Näiden virallisten tekijöiden lisäksi paluumuuttajan sosiaalinen status vaikutti mahdollisuuteen päästä Suomeen. Sairaista ja vanhoista oltiin valmiita luopumaan, mutta ei ahkerista työntekijöistä. Jotkut lähtölupaa hakeneet lähetettiin keskitysleireille, jos ihminen ei kyselyissä osannut perustella saapumistaan Neuvostoliittoon. Myös neuvostokansalaisuus vei

⁶³ Lähteenmäki 2022, 134–136.

⁶⁴ Jänis-Isokangas 2025, 81.

⁶⁵ Ibid., 87.

⁶⁶ Tiedonanto 330/35, 10.1.1935, s. 4. m.1447, Valtiollisen poliisin I arkisto, EK-VALPO, KA.

⁶⁷ Mainio 2025, 36–37.

mahdollisuudet palata Suomeen. Sopimus ei siis taannut oikeutta tai kykyä lähteä Neuvostoliitosta.⁶⁸

Kummatkin maat näkivät paluumuuttajat vain poliittisina nappuloina. Suomalaisten maastapako oli tietenkin kiusallista Neuvostoliitolle, ja Suomi taas voisi käyttää näitä paluumuuttajia kertomaan Neuvostoliiton kauhuista ja estämään loikkaukset. Loikkareista vain harva kuitenkin palasi enää Suomeen.⁶⁹ Eino päätti silti suunnata takaisin kotimaahansa. Hän onnistui lähtemään salaa Suomeen vuonna 1934 Neuvostoliitosta ennen vainojen alkua vuonna 1937, jolloin maasta ulospääseminen vain vaikeutui. Tuskin Einoa olisi päästetty lähtemään, jos hän olisi hakenut virallista lupaa.

⁶⁸ Lähteenmäki 2022, 354–355.

⁶⁹ Ibid., 356–357.

4 Paluu Suomeen

Isä sanoi että se oli poliittinen koko juttu, että Einon Venäjän-reissun tautta (sic) niin kauhean tuomion. Heinävarkauksista, pienistä heinävarkauksista. Ja isä sano vielä siinä että Einon puheisiin ei käräjillä otettu minkäänlaista huomiota.⁷⁰

Osmo Altis

Kummatkin ulkomaanmatkat päättyivät olemaan Eino Altikselle pettymyksiä, joten paluu Suomeen oli selvä. Paluusta Suomeen seurasi Einon elämänvaiheista kaikkein tunnetuin, sillä hän astui suomalaisen antikommunistisen koneiston hampaisiin. Valpo alkoi seurata Einoa ja hänen perhettään, mutta paluu normaaliin elämään vaikutti mahdolliselta ensimmäisen tuomion jälkeen. Tämän illuusion rikkoi Einon toinen rikostuomio ja sen tuoma kaaos. Tämä on Einon elämänvaiheista vaikeaselkoisin johtuen aukoista dokumentaatiossa, mutta olen tähän lukuun koonnut mahdollisimman yhtenäisen kuvan Einon paluusta kotimaahan ja hänen viimeisistä tunnetuista askelistaan.

4.1 Ensimmäinen tuomio

Ei ole tietoa, kertoiko Eino Altis kenellekään paluustaan, mutta hänet otettiin heti rajan ylitettyään kiinni Suojärvellä Lietteen kylässä. Sortavalan Valpo kuulusteli Einoa ja syytti häntä valtionpetoksen valmistelusta.⁷¹ Rajanylityksiä valvottiin tarkasti, sillä Neuvostoliitosta kävi Suomessa agitaattoreita. Osmo Altiksen mukaan perhe ihmetteli suuresti tätä syytettä, sillä Eino ei ollut ikinä vallankumouksellinen. Osmo Altis ajatteli itse, että Einoa rangaistiin pelkästä lähdöstä Neuvostoliittoon.⁷² Valpon Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja on kadonnut tai tuhottu, mutta Sukevan varavankilan vankilehdessä Eino myöntää syytöksen mutta selittää tämän tietämättömyydellään.⁷³ Eino Altis tuomittiin Viipurin hovioikeudessa kahdeksi vuodeksi ja kuudeksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen ja olemaan kuusi vuotta ilman kansalaisluottamusta. On merkittävää, että näihin asiakirjoihin Eino on merkitty Suomen kansalaiseksi Neuvostoliitossa viettämästään ajasta huolimatta.⁷⁴ Hänet siirrettiin tuomion jälkeen Viipurin lääninvankilasta, missä hän oli ollut pidätettynä, Sukevan varavankilaan.⁷⁵

⁷⁰ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁷¹ Tiedonanto 330/35, 10.1.1935, s. 4. m.1447, Valtiollisen poliisin I arkisto, EK-VALPO, KA.

⁷² Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁷³ Vangin henkilölehti, 1934. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁷⁴ Päätöstaltio Elokuu-lokakuu (1934–1934), 14.9.1937. Dbb:237, Viipurin hovioikeuden arkisto, KA.

⁷⁵ Passitus no: 33, 28.8.1934. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

Einon aika vankilassa vaikuttaa olleen suhteellisen rauhallinen, mikä ei ole yllättävää. Poliittinen vankeus ei ollut kommunistien piireissä harvinaista ja sitä jopa ihailtiin. Hämeenlinnan naisvankila ja Tammisaaren pakkotyölaitos olivat lopulta kommunisteille tapaamispaikkoja, jossa omaa poliittista identiteettiä vain vahvistettiin. Tämä oli mahdollista 1920-luvun lainsäädännön takia, joka vaati poliittisille vangeille paremmat oikeudet kuin kriminaalivangeille. 1930-luvulla tätä lainsäädäntöä kuitenkin tiukennettiin, koska pelättiin pian SKP:n johtavan koko puoluetta Tammisaaresta käsin. Vankien määrä oli myös räjähtänyt tiukempien kommunistilakien takia. Poliittisten vankien tärkein työkalu oli heidän joukkovoimansa ja verkostonsa. Tätä verkostoa yritettiin rikkoa hajauttamalla vankeja vaihtelevalla menestyksellä.⁷⁶ Ehkä tämän takia Eino oli Sukevan varavankilassa kaukana perheestään ja verkostoistaan.

Einon elämä Sukevassa sujui hyvin ja hän onnistui pitämään yhteyden perheeseensä Satakunnassa. Hän anoi kykyä avustaa äitiään Vilhelmiinaa säästö- ja työosuusrahoillaan, mihin vastattiin myöntävästi.⁷⁷ Hänen isänsä Juho oli jo kuollut. Sukevassa-Eino kävi vankilakoulua, josta hän sai välttävät arvosanat. Tätä ennen Eino ei ollut käynyt virallisesti koulua, mutta hän omasi kirjoitus- ja lukutaidon. Hänen kielitaidokseen on merkitty englannin vähäinen ymmärrys, luultavasti Kanadan vuosien jäljiltä. Hän ei osannut siis venäjää ainakaan vankilan tietojen mukaan.⁷⁸

Eino vapautettiin ajallaan 13.7.1937 vankilasta kahden vuoden koevapauteen. Hän sijoittui asumaan veljensä Lennartin luokse Jokelaan Isojoelle.⁷⁹ Siellä hän teki sekalaisia töitä, kunnes vuonna 1939 talvisodan takia hän joutui linnoitustöihin.⁸⁰ Talvisodan aikaan kommunistinen liike oli hiljentynyt, eikä Einokaan vankilasta palaamisen jälkeen innostunut toiminnasta. Moni kommunisti oli pettynyt Neuvostoliittoon ja sen valintaan pommittaa työläiskaupunginosia sodan ensipäivinä. Liike oli jo ennen sotaa kokenut suuren kolauksen, kun iso osa sen jäsenistä pidätettiin vuonna 1937 ja Neuvostoliitossa suomalaiset kommunistit saivat puolestaan kokea Stalinin vainot. Vaikka ihmisiä otettiin turvasäilöön, ei kommunistien kohtalosta muodostunut poliittista ongelmaa.⁸¹

⁷⁶ Krekola 2003, 51–53; Okkonen ja Lintunen 2023, 202.

⁷⁷ Avustuspyyntö Sukevan varavankilan johtajalle, 1934. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁷⁸ Koulun arvostelulehti, Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁷⁹ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁸⁰ Sotilaspassin liite, 17.10.1940. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁸¹ Rentola 1994, 178.

Einon rauhallisen elämän Isojoella keskeytti yksi soitto Kankaanpään poliisille. Juha Vanhapaasto ilmoitti poliisille vuonna 1941 olleensa varkauden uhri. Vanhapaaston mukaan häneltä oli varastettu yhteensä noin 400 kg heinää kahdella eri kerralla, 10.1. ja 23.1. Kankaanpään poliisi päätti tutkia asiaa ja otti Einon kiinni epäiltynä rikoksista. Eino myönsi rikoksen ja kertoi olleensa etsimässä hevoselleen heiniä mennessään halkoajoon.⁸² Vanhapaasto ei vaatinut asian käsittelyä korvausten ulkopuolella, mutta Eino vangittiin 24.1.1941 rikoksen uusijana ja tuomittiin yhdentoista kuukauden vankeuteen.⁸³

4.2 Toinen tuomio

Eino Altiksen toinen tuomio on hämmentävä, sillä hänet olisi pitänyt vapauttaa jo vuonna 1942, mutta hän pysyi vankeudessa vuoteen 1944, jolloin hänestä löytyy viimeinen merkintä Stutthofin keskitysleiriltä. Miten yksinkertaisesta heinävarkaudesta tuomittu mies päätyy natsi-Saksan miehittämään Puolaan?

Vastaus löytyy Einon kansalaisuudesta ja sen ympärille muodostuneesta mysteeristä. Eino oli ensimmäisen tuomionsa aikana merkitty Suomen kansalaiseksi. Einon toista tuomiota käsittelyä varten Pelson varavankila pyysi 17.3.1941 Honkajoen kirkkoherralta E. Järviseltä virkatodistusta, jossa hän todisti Einon olevan kirjoilla Neuvostoliitossa.⁸⁴ Kansalaisuuden muutos oli kirkkoherran todistuksen mukaan tapahtunut 7.1.1936 Pietarin ulkoasiain komissariaatin ilmoituksella. Tänä aikana Eino oli kuitenkin vankilassa eikä Sukevan vankilan tiedoissa ole mitään, mikä olisi todistanut Einon kirjoittaneen Neuvostoliittoon ja pyytäneen kansalaisuuden muutosta.⁸⁵ Paljon todennäköisempää on, että kansalaisuus oli vaihtunut jo Neuvostoliitossa, mutta paperiin on merkitty väärä vuosiluku, tai asian käsittely on jostain syystä venynyt. Osmo Altiksen mukaan Eino olisi vahingossa allekirjoittanut Venäjällä jonkin paperin tietämättä kyseessä olevan kansalaisuuden muutos. Tämä on mahdollista sillä Eino ei osannut venäjää ja neuvostokansalaisuutta käytettiin keinona saada suomalaiset paluumuuttajat takaisin Venäjälle. Suvussa on kulkenut myös väitteitä siitä, että kirkkoherra valehteli, koska Altikset olivat epäsuosittuja seudulla.⁸⁶

Suvun todistamattomat väitteet kuvaavat jännitteitä perinteisten instituutioiden ja kommunistien välillä. Kirkko ja kommunismi olivat pitkään olleet luonnollisia vihollisia ja

⁸² Kankaanpään poliisi kuulustelun pöytäkirja 25.1.1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁸³ Kankaanpään välikäräjien tuomio, 1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁸⁴ Kirkkoherran virkatodistus syyttäjälle, 1941. Eino Altis -kokoelma, Elina sanan arkisto. Kansan arkisto.

⁸⁵ Vangin henkilölehti, 1934. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto. Kansan arkisto.

⁸⁶ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

monet papit toimivat antikommunistisina, yhteiskunnallisina vaikuttajina. Kommunisteille sisällissodan jälkeen kirkko edusti porvarillista koneistoa ja monet papit suhtautuivat kielteisesti punaisten armahtamiseen ja muistamiseen. Vaikka vuodesta 1922 eteenpäin kirkosta eroaminen oli mahdollista, monet jopa SKP:n johdossakin pysyivät kirkossa vanhan tottumuksen takia.⁸⁷

Einon merkintä ulkomaalaiseksi muutti täysin sen, miten häntä kohdeltiin. Hänen nimikkeensä muuttui valtiorikosvangista vankeusvangiksi. Eino lähetettiin odottamaan oikeudenkäyntiä Turun lääninvankilaan 29.1.1941. Kankaanpään välikäräjät määräisivät Einon vangittavaksi yhdeksitoista kuukaudeksi Turun ja Porin lääninvankilaan.⁸⁸ Hänet kuitenkin siirrettiin Pelson varavankilaan, jossa hän anoi työpaikkatodistuksen, jotta voisi vapautumisen jälkeen tehdä töitä ehdonalaisessa vapaudessa.⁸⁹ Eino siis selvästi odotti vapautuvansa 20.1.1942 ja pääsevänsä takaisin kotiin.

Einon vankeudesta Pelsossa on vain vähän tietoa, mutta tiedetään, että hänen tilanteensa aiheutti keskustelua vankilan johdossa, kun hänet siirrettiin Konnunsuon varavankilaan 21.8.1941. Vankeinhoitoviraston päällikkö P. Arvelo suositteli kirjeessään, että Eino suorittaisi vankeutensa loppuun asti ilman ehdonalaisuutta.⁹⁰ Tämä suositus johtui suurelta osin Einon uudesta asemasta ulkomaalaisena ilman oleskelulupaa. On kuitenkin kummallista, että näin korkeassa asemassa oleva ihminen otti kantaa Einon, pelkästä heinävarkaudesta tuomitun miehen, tapaukseen. Pelson varavankilan apulaisjohtaja myös on käynyt kirjeenvaihtoa Einon oleskeluluvasta, mutta mihinkään toimenpiteisiin ei hänen mukaansa ollut vielä ryhdytty. Eino vietiin kuitenkin tapaamaan Joutsenon piirin nimismiestä, mutta tapaamisen tarkoitus ei ole selvä.⁹¹

Einon aika vankilassa olisi tullut joka tapauksessa olemaan vaikeampaa kuin aikaisemmin. Poliittisille vangeille taatut erikoisoikeudet poistettiin vuonna 1942, mutta ne palautettiin osalle valtiollisista vangeista jo vuoden päästä. Vartijat suhtautuivat jatkosodan alussa hyökkäävästi kommunisteihin ja nämä saivat usein kurinpidollisia rangaistuksia. Vaikka Eino oli virallisesti kriminaalivanki, oli luultavammin tieto hänen poliittisesta taustastaan levinnyt vartijoiden keskuudessa hänen aikaisemman tuomionsa takia. Vankilat kärsivät myös

⁸⁷ Saarela 2008, 512–513.

⁸⁸ Kankaanpään välikäräjien tuomio, 1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁸⁹ Työpaikkatodistus, 16.8.1941. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

⁹⁰ P.Arvelo Konnunsuon varavankilan johtajalle, 8.10.1941. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁹¹ Pelson johtaja Konnunsuon keskusvankilan johtajalle, 14.9.1941. Eino Altis kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

elintarvikepulasta, joka johti vankien ruokajärjestyksen tiukentamiseen. Vangit laihtuivat ja työteho laski. Monet jopa kuolivat elintarvikepulan aiheuttamiin puutostauteihin.⁹²

Seuraava tieto Einosta on vuodelta 1942, jolloin hänet oli sijoitettu Helsingin lääninvankilaan. Lennart ja Jalmari Altis olivat huolissaan veljestään, jonka olinpaikasta heillä ei ollut varmaa tietoa. Lennart siis kirjoitti Helsingin lääninvankilaan kysyen veljestään.⁹³ Vankilan varajohtaja Konttinen kertoi, että Eino oli luovutettu 28.2.1942 pois Helsingin lääninvankilasta ja jopa todennäköisesti poistettu maasta.⁹⁴ Helsingin lääninvankilalle oli tullut käsky Valpolta luovuttaa Eino ja 26 muuta vankia Valtiolliselle poliisille yhden päivän muonalla maasta poistumista varten.⁹⁵ Nämä vangit luovutettiin Saksan salaisen poliisin Gestapon haltuun. Tämän päätöksen taustalla oli Valpon lähentyminen saksalaisten turvallisuuspoliisien kanssa.

4.3 Saksalaisten hallussa

Valpon ystävyys Saksan viranomaisten kanssa oli hyvin ennustettavaa, sillä Suomen viranomaisten oli pakko jollain tasolla tehdä yhteistyötä liittolaisensa kanssa. Kuitenkin se yhteistyön määrä, jota Valpo teki Saksan turvallisuuspoliisin kanssa, on huomattava. Väli rauhan turvattomana aikana Suomi etsi epätoivoisesti ystäviä takaamaan sen turvallisuutta. Valpon henkilökunta suosi Saksaa liittolaisena muiden pohjoismaiden sijasta, ja Norjan miehitys kesällä vuonna 1940 ratkaisi asian lopullisesti Saksan kannalle. Suomesta tuli liittolainen, joka samaisti oman etunsa Saksan edun kanssa ja oli valmis mukautumaan sen toiveisiin. Saksan turvallisuusviranomaiset taas olivat täysin keskittyneitä omaan päämääräänsä eli täydelliseen vastarinnan tuhoamiseen. Tämän vastarinnan muodostivat juutalaisten ja etnisten vähemmistöjen lisäksi kommunistit. Suomi halusi olla helppo liittolainen ja kommunismin vastaisuus toimi yhdistävänä tekijänä.⁹⁶

Pian liittolaisen viholliset muuttuivat myös Suomen viholliseksi. Ulkomaalaiset, varsinkin ne, jotka päätettiin poistaa maasta, nähtiin osana ”kommunistien ja vakoojien tukijoukkoa”,

⁹² Nuorteva 1987, 243–244.

⁹³ Lennart Altis Konttiselle, 12.11.1942. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁹⁴ Konttinen Lennart Altikselle, 19.11.1942. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁹⁵ Pankko Konttiselle, 27.8.1942. Eino Altiksen suvun kokoelma.

⁹⁶ Silvennoinen 2008, 332–333.

joiden kohtalolla ei ollut väliä. Nämä ihmiset nähtiin suorana uhkana Suomen valtiolle, joten viralliset toimintamallit voitiin usein hylätä näiden ihmisten suhteen.⁹⁷

Ehkä merkittävin tapahtuma Suomen ja Saksan turvallisuusviranomaisten lähentymisessä oli Valpon johdon matka Berliiniin vuonna 1942. Valpon päällikkö Arno Anthoni oli puhunut Saksan mahdollisuudesta ottaa vastaan ei-haluttuja henkilöitä Suomesta. Saksan turvallisuuspoliisi suostui ottamaan vastaan ulkomaalaiset henkilöt, jotka Suomen viranomaiset arvioivat poliittisesti tai muuten epäluotettaviksi taikka rikollisuuteen taipuviksi ja joiden poistamista maasta pidettiin perusteltuna.⁹⁸ Samalla myös keskusteltiin käytännön toimenpiteistä. Anthonin mukaan jokaista luovutettua kuitenkin kohdeltiin yksilönä eikä osana ryhmää ja heidän tapauksensa käytiin läpi ennen luovuttamista Saksan viranomaisille.⁹⁹

Tämä sopimus johti Einon Altiksen luovutukseen. Einon matka jatkui Suomen rajojen ulkopuolella, mutta tällä kertaa kyse ei ollut hänen omasta valinnastaan. Eino saapui muiden Suomen luovuttamien Gestapon vankien kanssa Saksan miehittämään Viroon Tallinnaan työ- ja koulutusleirille.¹⁰⁰ Eino allekirjoitti kuulustelupöytäkirjansa 14.2.1944, jossa hänen on ilmoitettu saapuneen leirille 28.8.1942. Samana päivänä, kun hän oli saapunut, saksalainen Sicherheitspolizei (SiPo) asetti hänet syytteeseen.¹⁰¹ SiPo oli Heinrich Himmlerin luoma turvallisuuspoliisi, joka toimi myös Saksan miehittämällä alueilla, kuten Virossa.

Saksan miehittämät alueet olivat täynnä leirejä, joilla yritettiin päästä eroon hallinnolle haitallisista henkilöistä. Nämä leirit voitiin jakaa kahteen kategoriaan, joista ensimmäiseen Eino joutui: ensimmäiseen kategoriaan kuuluivat leirit, joissa oli lähinnä saksalaisvastaisia virolaisia, rikollisia ja sotavankeja. Nämä vangit oli lähetetty poliittisista tai rikollisista syistä. Leirejä komensi turvallisuuspoliisin päällikkö. Leireille lähetettiin myöhemmin myös juutalaisia ja romaneja, jotka murhattiin leireissä. Toiseen kategoriaan Saksan miehittämässä Virossa kuului yksi leiri: Vaivaran keskitysleiri oli täysin omistettu juutalaisille ja näiden pakkotyölle. Leiri kuului WVHA-järjestelmään eli sen komento oli talouden ja hallinnon SS päätoimiston alla.¹⁰²

⁹⁷ Silvennoinen 2008, 334.

⁹⁸ *Ibi.*, 251.

⁹⁹ *Ibid.*, 309.

¹⁰⁰ Lista vangeista, 24.4.1943. Viron turvallisuuspoliisin arkisto, RA.

¹⁰¹ Eino Altiksen kuulustelupöytäkirja, 14.2.1944; Lista syytetyistä. Viron turvallisuuspoliisin arkisto, RA.

¹⁰² Maripuu ja Västrik 2006, 728–729.

Kahden vuoden kuluttua Eino siirrettiin Virosta Stutthofin keskitysleirille, Gdanskin lähelle, Saksan miehittämään Puolaan 31.8.1944.¹⁰³ Hänet merkittiin poliittiseksi vangiksi, joiden symboli leireillä oli punainen kolmio.¹⁰⁴ Tänne Altiksen virallinen matka päättyy, sillä muita tietoja ei keskitysleiriltä löydy. Stutthofin keskitysleirin museossa työskennellyt tohtori Marek Orski uskoo kolmeen vaihtoehtoon Einon kohtalossa: Ensimmäisessä vaihtoehdossa Eino olisi ollut osa Stutthofin leirin ensimmäistä evakuointia ja olisi kuollut Helan ja Neustadtin välillä matkan vaikeiden olosuhteiden takia tai neuvostojoukkojen ampumana. Toinen mahdollisuus on, että Eino pysyi Stutthofissa ja kuoli leirissä johonkin sairauteen. Olot keskitysleireillä olivat epäinhimilliset, ja taudit levisivät hallitsemattomasti. Viimeinen mahdollinen vaihtoehto on, että Eino siirrettiin johonkin Stutthofin keskitysleirin alaleireistä tai täysin uuteen keskitysleiriin todennäköisemmin Natzweiler-Struthofiin. Natzweiler-Struthofin leiri otti pelkästään vastaan vankeja muista leireistä.¹⁰⁵ Minkäänlaista selvää ja yksinkertaista vastausta ei kuitenkaan löydy Eino Altiksen tapaukseen.

Altiksen läheiset eivät kuitenkaan koskaan luovuttaneet Einon suhteen. Jalmari Altis kirjoitti *Kansan Uutisiin* sodan jälkeen kysellen veljestään, kun tieto Suomen luovutuksista natsi-Saksaan levisi.¹⁰⁶ Einon luovutus oli nyt julkista tietoa, sillä Arno Anthonin, silloisen Valpon päällikön, oikeudenkäynnissä vuonna 1947 oli paljastunut asiakirja, jossa mainittiin Einon ja 76:n muun ulkomaalaisen luovutus Viroon 28.8.1942. Toimittaja Hilikka Ahmala, joka vastasi Jalmarin kirjeeseen, suositteli penkomaan juttua enemmän ja hakemaan mahdollisia korvauksia.¹⁰⁷ Jalmari jatkoi Osmo Altiksen mukaan tämän jälkeenkin asian selvittelyä, kysellen tietoja Einosta hänen SKDL:n kontaktiansa kautta.¹⁰⁸

Tieto Einon kohtalosta levisi varsinkin Elina Sanan kirjan julkaisun jälkeen, ja kirjaan haastattelun antanut Osmo Altis alkoi saada yhteydenottoja, joissa kerrottiin näköhavaintoja Einosta sodan jälkeen lähellä Suomen ja Neuvostoliiton välistä rajaa.¹⁰⁹ Einon selviäminen Stutthofin keskitysleiriltä ja paluu Suomeen on kuitenkin hyvin epätodennäköistä sodan runtelemassa, kaoottisessa Itä-Euroopassa.

¹⁰³ Lista siirrettävistä vangeista Stutthofin keskitysleirille. Viron turvallisuuspoliisin arkisto, RA.

¹⁰⁴ Grabowska-Chalka Helka Heikkilälle, 28.3.2001; Klys 2021, 174.

¹⁰⁵ Marek Orskin sähköpostiviesti 30.5.2001 Katriina Heikkilälle.

¹⁰⁶ Jalmari Altiksen kirje, *Kansan uutiset*, 1968. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

¹⁰⁷ Hilikka Ahmalan vastaus Jalmari Altikselle, *Kansan uutiset* 15.3.1968. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

¹⁰⁸ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

¹⁰⁹ *Satakunnan kansa* 2.9.2019, ”Hurja väite: Nähtiinkö natsi-Saksan keskitysleirille joutunut Eino Altis 1960-luvulla Kuhmossa?”.

5 Kadonnut muttei unohdettu

Ja isä joka kerta kun se oli vähän ottanu se alko aina sitä kuinka kauhea paikka se oli kun se Eino sillai meni. Isä suri kovasti sitä Eino. Kuolemaansa asti. Ja mä vielä sen haudalla kun mä pidin sen puheen niin mä mainitsin että isä vei hautaan sen surun että se ei koskaan saanu selville minne se Eino oli joutunut.¹¹⁰

Osmo Altis

Tämän tutkielman tehtävänä on ollut koota yhtenäinen kuva Eino Altiksen tapauksesta ja sen yhteyksistä suurempaan yhteiskunnalliseen kehykseen, jossa kommunistista toimintaa yritettiin tukahduttaa. Tämä poliittinen ympäristö loi mahdolliseksi ne olosuhteet, jotka johtivat Einon pidätykseen ja luovutukseen. Motivaatio pidätyksiin tuli valkoisen Suomen suojelemisesta ja hyvänä liittolaisena olemisesta natsi-Saksalle. Tämä oikeutus antoi luvan käyttää keinoja niin lain sisällä kuin sen ulkopuolella. Tällä kertaa nämä keinot kohdistuivat Einoon.

Kuka oli siis Eino Altis, ja miksi hän päätyi Stutthofin keskitysleirille? Suomen ja Saksan turvallisuusviranomaisten mukaan hän oli vaarallinen kommunisti ja varas. Perheelleen hän oli hiljainen kiltti mies, joka teki virheitä. Elina Sanalle hän oli mysteeri, jolle hän pystyi omistamaan kokonaisen luvun kirjassaan. Ehkä hän oli tätä kaikkea, ehkä ei mitään näistä. Tärkein näistä tulkinnoista on kuitenkin viranomaisten, sillä se määrittä hänen kohtalonsa. Ulkomaalainen kommunisti oli ”epähaluttava” Suomessa ja tämä asema antoi oikeuden ohittaa hänen inhimillisyytensä ja luovuttaa hänet Gestapolle.

Einon tapauksen voi hahmottaa-suomalaiseen kommunismiin kytkeytyvänä, kuten olen tässä tutkielmassa osoittanut. Vaikka hän teki valintansa yksilönä, hän oli myös osa isompaa ryhmää, joka etsi parempaa elämää olipa se Kanadassa tai Neuvostoliitossa. Hän ja hänen perheensä olivat myös osa sitä ryhmää, joka koki Suomen antikommunistisen koneiston sen voimakkaimmassa vaiheessaan. Valpon valvonnan kohteena oleminen oli tuhansien ihmisten jakama kokemus. Erikoisinta Einon tapauksessa eivät ole nämä yksittäiset asiat, jotka tapahtuivat Einolle, vaan niiden kasautuminen yhdelle työmiehelle Honkajoelta.

Jatkotutkimusta miettiessä on paljon eri polkuja, joissa voi hyödyntää Einon tapausta ja sen tarjoamia tietoja. Hyödyllistä olisi ainakin tutkia tarkemmin perhesuhteiden merkitystä Valpon arvioinneissa. Yleensä näistä verkostoista oltiin hyvin kiinnostuneita ja siksi on

¹¹⁰ Osmo Altiksen haastattelu, 26.5.1991. Eino Altis -kokoelma, Elina Sanan arkisto, Kansan arkisto.

poikkeuksellista, että Altisten veljesten henkilökorteissa ei ole mainintoja toisistaan. Voisi olla kiinnostavaa selvittää, mistä tämä johtui ja miten yleisesti näitä verkostoja hahmoteltiin. Myös vankeinhoitolaitoksen suhdetta Valpoon voisi sodanvälisenä aikana tarkastella lisää. Erityisesti P. Arvelon kirje Einon ehdonalaisen vapauden kieltämisestä herättää kysymyksiä, joita olisi arvokasta pohtia syvemmin tulevaisuudessa.

Toinen polku jatkotutkimuksessa vaatisi lisää mikrohistoriallista tarkastelua 1930-luvun kommunisteista. Pitkään tutkimus suomalaisista kommunisteista on keskittynyt kansanedustajiin ja liikkeen johtohahmoihin, kuten Otto Wille ja Hertta Kuusiseen, eikä oikeastaan rivikommunisteihin. Tämä on antanut kattavan kuvan tietyistä henkilöistä mutta pinnallisen näkymän liikkeestä itsestään. Esimerkiksi Eino ja Viljami eivät olleet kummatkaan osana puoluetta mutta he silti kokivat samoja haasteita, kuten valvonnan alla olemisen ja pidätyksen, kuin puolueen kommunistit. Miten nämä tavalliset kommunistit määrittelivät itsensä ja miten he kokivat elämänsä valkoisessa Suomessa? Tällaisiin kysymyksiin vastaaminen voi tuoda uuden näkökulman liikkeeseen. Tämän takia ajattelen mikrohistoriallisen jatkotutkimuksen olevan tärkeää.

Einon tarinalla ei ole mitään virallista loppua. Sodanjälkeisenä aikana ei haluttu pohtia liittolaisuutta Saksan kanssa kivuliaiden muistojen takia, ja vasta oikeastaan 1970-luvulla Suomessa edes alettiin kiinnostua keskitysleireistä ja holokaustista. Oman valtion osallisuuden hyväksyminen oli silti pitkä matka. Einon veljet jatkoivat koko loppuelämänsä Einon etsimistä ja ajan jätettyä heistä heidän lapsensa ja lapsenlapsensa jatkoivat tutkimista. Einon tapaus jää silti todennäköisesti selvittämättä. Aikaa on kulunut liikaa, dokumentteja on tuhottu ja avaintodistajia kuollut. Tämä tutkielma on kuitenkin jatkumoa tälle suvun tutkinnalle ja toimii taas todisteena siitä, että Eino Johannes Altista ei ole unohdettu.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin – Valtiollisen poliisin arkisto (EK-VALPO)

Valtiollisen poliisin Oulun osaston suomalaisten henkilökortit

Valtiollisen poliisin I arkisto

Mikkelin lääninvankilan arkisto I

Viipurin hovioikeuden arkisto

Kansan arkisto, Helsinki

SKP kaaderiosasto

Elina Sanan arkisto

Eino Altis -kokoelma

Karjalan tasavallan kansallisarkisto (NA RK), Petroskoi

Pohjois-Amerikan suomalaiset Neuvosto-Karjalassa 1920-1930-luvulla -projekti

<<http://uf.rkna.ru/>>

Library and Archives Canada (LAC), Ottawa

Passenger Lists and Border Entries, 1925-1935

Passenger Lists: Halifax (1925–1935)

Eino Altiksen suvun kokoelma

Rahvusarhiiv (RA), Tallinna

ERA.R-64 - Eesti Julgeolekupolitsei

Series 6: Isikute nimekirjad

ERA.5525 - Isikuandmete kartoteek

Sanomalehdet:

Satakunnan kansa, 1938, 2019.

Tutkimuskirjallisuus

Clerc, Louis ja Tiina Lintunen. ””Paikoin ovat rettelöt suomalaisten keskuudessa aika suuret” Suomalaisiirtolaiset diplomaattisten edustajien valokeilassa 1920-luvun Pohjois-Amerikassa”. *Demokratian, politiikan ja urheilun rajamailla: Vesa Vareksen juhlakirja*, toim. Louis Clerc, Tiina Lintunen ja Markku Jokisipilä. Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2023. Turku: Turun yliopisto, 2023.

Jänis-Isokangas, Ira. *Kohtalona Gulag. Suomalaiset 1930-luvun Neuvostoliitossa*. Helsinki: Gaudeamus, 2025.

Kero, Reino. *Suureen länteen: siirtolaisuus Suomesta Yhdysvaltoihin ja Kanadaan*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 1. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 1996.

Kłys, Agnieszka. *Finowie w KL Stutthof = The Finns in Stutthof concentration camp*. Englanniksi kääntänyt Joanna Zahorska. Sztutowo: Muzeum Stutthof w Sztutowie, 2021.

Krekola, Joni. ”Aina joku pettää: Luottamuksen ongelma Suomen maanalaisessa kommunismissa”. *Työväen verkostot*, toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Väki voimakas 16. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003.

Laine, Edward W. *Archival sources for the study of Finnish Canadians*. Ethnocultural Guide Series. Ottawa: National archives of Canada, 1989.

Lähteenmäki, Maria. *Punapakolaiset. Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa*. Helsinki: Gaudeamus, 2022.

Mainio, Aleksi. *Suomalaisten kohtalot Neuvostoliitossa 1917–1964: Tutkimushankkeen loppuraportti*. Valtioneuvoston kanslia, 2025.

Maripuu Meelis ja Riho Västriik. ”Prison camps in Estonia in 1941–1944”. toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle. *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006.

Nuorteva, Jussi. *VANGIT-VANKILAT-SOTA. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana*. Suomen vankeinhoidon historiaa osa 4. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, 1987.

Okkonen, Ville ja Tiina Lintunen. *Valpon valvomat: eduskuntaryhmä kuutosten tapaus*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2023.

Peltonen Matti. ”Mikrohistorian lajit”. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Portelli, Alessandro. ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?”. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Renders, Hans. ”The Limits of Representativeness Biography, Life Writing, and Microhistory”. *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory and Life Writing*, toim. Hans Renders ja Binne de Haan. 1st ed. Leiden: Brill, 2014.

Rentola, Kimmo. *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Helsinki: WSOY, 1994.

Saarela, Tauno. *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2008.

Sana, Elina. *Luovutetut: Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY, 2003.

Silvennoinen, Oula. *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Helsinki: Otava, 2008.

Liite 1. Sukupuu tutkielmassa mainittujen Altisten perheyhteyksien selkeyttämiseksi.

